

УДК 811.161.2'373.21(477.86/.87)

В. В. Котович

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін та МВПП,
докторант кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
e-mail: virako@ukr.net

ОЙКОНИМИ ЯК ЕКСПЛІКАТОРИ АНТРОПОНІМНОГО КОДУ

У статті розглянуто проблему вивчення явищ ономастики з позиції лінгвокультурології. Окреслено поняття лінгвокультурологічного, ономастичного, антропонімного кодів. Проаналізовано ойконіми Бойківщини, мотивовані слов'янськими автохтонними іменами-композирами, як експлікатири антропонімного лінгвокультурологічного коду.

Ключові слова: ономастика, лінгвокультурологія, лінгвокультурологічний код, антропонімний код, експлікатор, ойконім, антропонім, Бойківщина.

Постановка проблеми. Питання взаємодії мови й культури — одне з центральних у мовознавстві, позаяк мова не лише формує культуру, але й сама розвивається в ній. «Поділ людства на народи і племена, відмінність його мов і діалектів тісно пов'язані між собою, але водночас і те, й інше безпосередньо залежить від третього явища, набагато вищого рівня — від дії людської духовної сили, що виступає завжди в нових і більш досконалих формах. Вияв цієї сили, що протягом тисячоліть відбувається на просторі земного кола, є вищою метою всього руху духу, остаточною ідеєю, яка впливає із всесвітньо-історичного процесу, бо піднесення та розширення внутрішнього буття — ось те єдине, що окрема особистість вправі вважати своїм нетлінним надбанням, а нація — справжньою запорукою майбутнього розвитку нових великих індивідуальностей <...> Мова є органом внутрішнього буття, що усіма найтоншими нитками свого коріння зрослася з силою національного духу, і чим сильнішим є вплив духу на мову, тим багатшим є її розвиток» [5, с. 28–29]. Ця та інші ідеї Вільяма фон Гумбольдта в сучасній лінгвокультурології покликали до життя немало

нових понять та термінів, один з-поміж яких — лінгвокультурологічний код.

Ті чи ті об'єкти довкілля (як природні, так і артефакти), крім виконання своїх прямих функцій, набувають ще й функції знакової, виявляються здатними нести певні додаткові значення. Імена, що називають такі об'єкти, утворюють пов'язані між собою вторинні семіотичні системи, які ми називаємо кодами національної культури [4, с. 39]. Код — універсальний спосіб відображення інформації під час її зберігання, передавання та обробки у вигляді системи відповідей між елементами повідомлень і сигналами, які допомагають ці елементи зафіксувати [8, с. 492]. Культурний код — сукупність знаків та система правил, за допомогою яких культурна інформація може бути представлена у вигляді набору відповідних символів. Він дає змогу проникнути в смисловий рівень культури, розкрити закодоване в слові значення. Стає класичним запропоноване В. Красних порівняння коду культури з сіткою, яку культура накидає на навколишній світ і в такий спосіб членує, категоризує, структурує, оцінює його [13, с. 232]. У лінгвістиці сьогодення, де антропоцентризм визнано ключовою ідеєю, а в центр культури та культурної традиції поміщено мовну особистість, аналіз ономастичного матеріалу в аспекті взаємодії мови й культури, дослідження онімів як експлікаторів лінгвокультурологічного коду стають дедалі **актуальнішими**.

Лінгвокультурологія сьогодні — епіцентр, або, принаймні, суміжний напрям етнокультурології, етнопсихології, когнітивістики, тобто наук, що вивчають вияви національного духу, національної свідомості в різних аспектах і з урахуванням теоретичних засад етнології [12, с. 3]. Оскільки предметом лінгвокультурології є опис синхронно чинних засобів і способів взаємодії мови й культури, вважаємо, що під її поглядом належить здійснювати й ономастичні студії, позаяк «чистою» ономастикою часто не послуговуються культурологи, а, відповідно, ономасти не завжди зважають на культурологічні явища та процеси. Цим нерідко можуть скористатися аматори, трактуючи паралельні дослідження в галузі ономастики та лінгвокультурології як різнобій поглядів. Насправді ж про жодні різночитання не йдеться, навпаки: ономастика (наука про власні назви) стає все важливішою «посестрою» лінгвокультурології (науки, що «орієнтована на культурний чинник у мові і мовний чинник у людині» [19, с. 38].

Мета нашої роботи — окреслити особливості ойконімів Бойківщини як мовного джерела культурологічної антропонімної інформації. Вибір назв бойківських поселень матеріалом дослідження пояснюємо тим, що ці ономастичні одиниці володіють значним інформаційним культурно-історичним потенціалом, здатним презентувати особливості мовної картини світу українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиція вивчення власних назв в аспекті взаємодії мови й культури почала складатися наприкінці ХХ ст. Активізація лінгвокультурологічних пошуків в ономастиці припадає на перше десятиріччя ХХІ ст. Сьогодні вчені опрацьовують теоретико-методологічні засади цього підходу, висуюють і обґрунтовують нові терміни, вивчають та описують специфіку мовної картини світу, змодельованої на ономастичному матеріалі [2, с. 6]. Можемо стверджувати, що всі без винятку ономасти підкреслюють важливість ономастичних досліджень для «аргументації положень, гіпотез і висновків історичного, історико-культурного та етногенетичного порядку» [22, с. 6], що «топоніми — пам'ятки матеріальної й духовної культури» [14, с. 4], що «характер таких назв залежить від рівня культури та суспільної свідомості людей» [1, с. 384]. Рівночасно ж фахівці-етнолінгвісти, лінгвокультурологи доводять, що «багато чого про історію народу, його етногенез, зв'язки з іншими народами можуть розповісти оніми» [7, с. 31], бо «кожен хоче знати, чому саме названо так чи так рідне йому поселення, і в цьому простежується прагнення відшукати свої корені, витоки духовної культури» [12, с. 72]. Однак доводиться констатувати, що в україністиці, попри вагомі здобутки в царині теоретичної та прикладної ономастики, попри блискучі починання в галузі ономастики когнітивної [9], комплексні дослідження онімного простору з погляду лінгвокультурології наразі дуже скромні. А між тим, являючи собою частину вербального (мовного) коду традиційної народної культури, власні назви посідають у ньому особливе місце, утворюючи по суті самостійний ономастичний код [20, с. 88].

Виклад основного матеріалу. Історико-етнографічний район Бойківщина — це заселена бойками територія, що займає центральну частину Українських Карпат між Лемківщиною на заході й Гуцульщиною на півдні. На загал межі Бойківщини сьогодні визначають, беручи до уваги, по-перше, етнографічні особливості; по-друге, мовні діалектні риси; по-третє, традиції територіального виокремлення.

Сучасні дослідники бойківською землею вважають, згідно з теперішнім адміністративно-територіальним поділом України, південно-західну частину Рожнятівського, майже весь Долинський р-ни Івано-Франківської обл., Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і Старосамбірського р-нів Львівської обл., північну частину Міжгірського і Великобездіяньського р-нів та весь Воловецький р-н Закарпатської обл. Досліджуючи ойконіми Бойківщини, знаходимо багато спільних рис, характерних ознак, тенденцій, що дає підстави вести мову про ойконімію регіону як цілісну систему.

Номінація населених пунктів — явище суспільне. Трансформація інформації в коди в суспільній системі відбувалася під впливом культури. Люди ніколи не іменували своїх поселень випадково. Мусив бути якийсь визначальний чинник, що лягав в основу назви, той чинник був природним, логічно й закономірно окресленим, концентрував у собі вербальне осмислення колективного досвіду. Т. Васильєва у своїй праці «Ойконімія Білоруського Поозер'я в лінгвокультурологічному аспекті» встановлює комплекс кодів, об'єктивації яких слугують ойконіми досліджуваної нею території: антропоморфний, ландшафтний, часовий, просторовий, рослинний, духовний [2].

У нашій розвідці зупинимося на характеристиці ойконімів Бойківщини, що експлікують інформацію антропоморфного коду культури. Щоправда, висловимо деякі застереження щодо правомірності вживання терміна *антропоморфний*. *Антропоморфний* — людиноподібний [16, т. 1, с. 52]; *антропоморфізм* — 1) уподібнення будь-чого до людини або перенесення властивих людині фізичних і психічних ознак на тварин, явища природи, предмети; уособлення; 2) у багатьох релігіях — уявлення бога в образі людини [16, т. 1, с. 52]; *антропоморфізм* — <...> уособлення істот і явищ природи (теорія, за якою вони можуть думати й відчувати, як люди) [18, с. 32]. Отже, якщо погоджуватися, що «лінгвокультурний код — це система символів, об'єднаних тематичною спільністю, що мають єдину образну основу, виконують знакову функцію і є закріпленими за мовними десигнаторами, об'єднаними в лексико-фразеологічне поле; лінгвокультурний код є результатом експансії культурного коду в природну мову» [11, с. 3], то чи не природніше назвати явище закодування у власній назві поселення власного імені особи *антропонімним* кодом, де *антропо-*

німний — прикм. від антропонім [17, с. 45], а *антропонім* — вид онімів, будь-яка власна назва людини (чи групи людей), в т. ч. ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка, андронім, гінеконім, патронім [17, с. 40]. Саме таким визначенням і послуговуватимемось у подальшому викладі.

До ойконімів, що експлікують інформацію *антропонімного* коду культури, належать поселення, у назвах яких відбито безпосередню участь окремої особи у вираженні відношення «об'єкт — людина» та опосередковану участь групи людей у вираженні відношення «об'єкт — група людей».

Безпосередня участь особи в номінації означає, що номінований об'єкт (поселення) належав конкретній особі, найменування якої представлене в основі ойконіма. Основним способом реалізації такого принципу номінації та фіксації прямої участі особи в називанні такого об'єкта є посесивність, а головними засобами вираження посесивності в українській ойконімії здавна були суфікси *-*jь (-*jь-а, -*jь-е), -ів, -ин, -івк-а, -(щ)ин-а, -их-а, -к-*, форма родового відмінка, частково суфікси *-ець, -овець, -инець* тощо. Людський чинник задіяний і в номінації поселень за непрямою (опосередкованою) участю особи у відношенні «об'єкт — група людей». Ці відношення реалізувалися різними способами називання і виражалися в назвах поселень на *-ичі, -івці, -инці, -ани/-яни, -и/-і*. Такі афікси використовувалися для творення *патронімних, родинних, етнічних, професійних* назв громад (груп людей). Множинні найменування людських громад згодом без будь-яких структурних змін ставали назвами їхніх поселень.

Аналіз антропонімів, що ставали базовими для відповідних назв поселень в рамках лінгвокультурологічної проблематики, посідає особливе місце. Антропоніми є одними з найбільш культураносних мовних знаків, а отже, антропонімійна система будь-якої мови є фундаментальним матеріалом для пізнання й розкриття самосвідомості народу, для розуміння національної психології, навіть регіонального характеру людини. Антропонім напряду залежить від культурного й соціального контексту епохи. Ім'я передусім — вмістилище культурної інформації народу, сформованої під впливом різних, у тому числі екстралінгвістичних, факторів. До того ж, воно пов'язане зі сприйняттям світу і певним чином відображає його пізнання [3, с. 3].

Низку давньослов'янських чи давньоукраїнських композитних імен, фіксованих відомими ономастиконами, реальне існування яких підтверджується аналізованими ойконімами, знаходимо у твірних основах назв давніх бойківських осель. Не зважаючи на різночасовість писемних свідчень про ці ойконіми, усі вони виникли ще в давньоруський період, бо утворені за допомогою посесивного суфікса *-*jъ*, який, як відомо, на кінець XIII ст. втратив свою продуктивність як ойконімотвірний формант.

Слов'янськими автохтонними іменами-композитами мотивовано назви таких поселень бойківського краю:

Борислав: 1359 р. — Boryslaw [25, I, с. 330] < ОН *Бориславъ* [21, с. 38]. Найдавніша писемна згадка загальнослов'янського імені *Борислав* на теренах України походить із Києва за 1147 рік і стосується особи боярина на ім'я *Борислав*, який, імовірно, був батьком літописця Нестора [23, с. 75].

Добромиль: 1467 р. — Dobromyl [24, XIII, с. 544] < ОН *Добромиль* [15, с. 73]. Давньослов'янське чоловіче ім'я *Добромиль* в іменослові М. Морошкіна зафіксовано під 1180 роком [15, с. 73].

Старий Самбір: 1425 р. — Sambor Antiqua [24, VI, с. 21] < ОН *Самборъ* [15, с. 171]. Праслов'янське ім'я *Самборъ* уживалося українцями, поляками, чехами, сербами, а також слов'янами на території Німеччини [23, с. 313]. П. Чучка наводить фіксації 1424 року антропоніма *Sambor* [24, XI, с. 57], 1412 року патроніма *Nicolaus Szamborowicz* [26, VII, с. 220] і, зрештою, аналізованого нами ойконіма.

Святослав: 1785–1788 рр. [6, с. 292] < ОН *Святославъ* [15, с. 175]. На околиці теперішнього містечка Сколе (недалеко від села Святослав) 1015 року Святополком Окаянним був убитий князь *Святослав*. Отже, ця назва могла виникнути ще в XI ст. як посесив на *-*jъ* від ОН *Святославъ* спочатку в топомоделі «Святославль (холм, узвозъ або ін.)», а далі — шляхом морфологічного вирівнення до ойконімних субстантивних утворень — Святославъ [22, с. 85]. *Святослав* Ігоревич (942–972) був першим серед київських князів, який носив це ім'я, а загалом до середини XIII ст. на Русі було близько 20 князів з іменем *Святослав* [23, с. 315–316].

Татомир: 1515 р. — Tatomyr [27, XVIII/1, 141] < ОН *Татомиръ* [15, с. 191]. Найдавніші з відомих записів імені *Татомир* стосуються особи волоського власника *Tatamer fia Makszim* за 1331 рік. Таке ім'я відоме

не лише українцям, але й полякам, болгарам, сербам, хорватам [23, с. 339].

Компоненти згаданих антропонімів, ускладнені гіпокористичними суфіксами, засвідчено і в основах пізніших прізвищ мешканців Бойківщини. Г. Бучко називає такі антропоніми «прізвищами з одностовно слов'янськими відкомпонентними компонентами, що зберігають повний перший член складного імені»: *Бор-*: Борик, Борко, *Добр-*: Добринський, *Свят-*: Святош, *Слав-*: Славич [1, с. 42–43].

Засвідчені в основах ойконімів антропоніми ілюструють пряму наступність в іменуванні осіб у праслов'янський і давньоукраїнський періоди, а відтак і спадкоємність в іменуванні населених пунктів праслов'янської доби до староукраїнської [1, с. 259–260].

Говорити сьогодні про лінгвокультурологічне прочитання інформації, закованої в ойконімах Бойківщини, без ретельних ономастичних студій означало би зійти на шлях народної етимології. Бо народні легенди віднаходять в аналізованих нами ойконімах, відповідно, «бори славні», «добрих і милих жителів», «самі бори», «святую славу», «та то мир». Ми ж говоримо про антропонімний лінгвокультурологічний код, що відбиває володільницько-маєтковий стосунок особи, зазначеної в основі назви, до географічного об'єкта [14, с. 102]. Ця особа була реальним засновником чи власником поселення, пам'ять про неї збереглася в основі ойконіма, а далі аналогічний антропонім повторився в особових іменах інших мешканців бойківського краю, закодувався в їхніх прізвищах, щоб згодом, уже в наш час, втілитися в ергонімах міст, містечок, сіл Бойківщини. Такі власні назви проходять через століття, змінюються, модифікуються, отримують собі нове життя як широко відомі біблійні (до прикладу, «Борислав сміється» Івана Франка, «Слуга з Добромиля» Галини Пагутяк) і зберігають у собі вказівку на те, що «мова народу є його дух, і дух народу є його мовою» [5, с. 44].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Антропонімний код культури щільно «накинув свою сітку» на бойківські оселі. Крім давніх слов'янських імен-комполітів, тут і гіпокористичні, і відіпеліативні власні назви, і церковно-християнські імена. Аналіз таких ойконімів та прочитання тих імен серед давніх і сучасних бойківських прізвищ, серед мікротопонімів сучасних бойківських сіл, серед ергонімів та урбанонімів Бойківщини — наша наступна розвідка, бо «то-

понімія (і ширше — вся ономастика) становить собою етногенетичний код у всьому, що стосується етногенезу та ментальності народу. І чим давніший час ми вивчаємо, тим вагомішими стають свідчення цього коду. Залишається тільки адекватно його відчитати» [10, с. 125].

Список використаної літератури

1. Бучко Г. Исторична та сучасна українська ономастика : Вибрані праці / Ганна Бучко, Дмитро Бучко. – Чернівці : Букрек, 2013. – 456 с.
2. Васильева Т. Ю. Ойконимия Белорусского Поозерья в лингвокультурологическом аспекте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 02 / Татьяна Юрьевна Васильева; Витебский государственный ун-т имени П. М. Машиерова. – Минск, 2014. – 20 с.
3. Галиуллина Г. Р. Татарская антропонимия в лингвокультурологическом аспекте : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10. 02. 02 / Гульшат Раисовна Галиуллина; Казанский государственный ун-т. – Казань, 2009. – 29 с.
4. Гудков Д. Б. Единицы кодов культуры : проблемы семантики // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – 168 с.
5. Гумбольдт В. Фон. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. / общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги, В. А. Звегинцева. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
6. Йосифінська (1785- 1788) і Францисканська (1819- 1820) метрики : Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К. : Наукова думка, 1965. – 354 с.
7. Жайворонок В. Н. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
8. Енциклопедія кібернетики / [відповід. ред. В. М. Глушков]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1973. – Т. 1: А- Л. – 584 с.
9. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... док. філол. наук : 10. 02. 15 / Олена Юріївна Карпенко; Одеський національний ун-т. – Одеса, 2006. – 416 с.
10. Карпенко Ю. О. Топонімія як носій етногенетичного коду / Ю. О. Карпенко // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип. 12. – С. 120- 125.
11. Киреева И. И. Структурно-семантические и прагматические характеристики английского лингвокультурного кода «Флора» : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 04 / Ирина Ивановна Киреева; Самарский государственный педагогический ун-т. – Самара, 2008. – 22 с.

12. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / Віталій Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 337 с.
13. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
14. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі) / О. А. Купчинський. – К. : Наукова думка, 1981. – 251 с.
15. Морошкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. – СПб., 1867. – 213 с.
16. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970- 1980. – Т. 1- 11.
17. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
18. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2009. – 1008 с.
19. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Язык русской культуры, 1996. – 288 с.
20. Толстой Н. И, Толстая С. М. Имя в контексте народной культуры / Проблемы славянского языкознания : Три доклада к славянскому съезду славистов. – М., 1998. – 88 с.
21. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 6. – 857 с.
22. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.
23. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 707+XLVIII с.
24. Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868- 1935. – Т. 1- 25.
25. Matricularum Regni Polonia Summaria. – Warszawa, 1907- 1908. – Pars 1- 3; 1910- 1915. – Pars 4/1- 3; 1919. – Pars 5/1- 2.
26. Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. i ze watepem W. Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965- 1985. – Т. 1- 7.
27. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII, cz. 1. – Suplement, s. 1- 72.

Котович В. В.

кандидат филологических наук,
доцент кафедры филологических дисциплин и МПНШ,
докторант кафедры украинского языка
Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко
e-mail: virako@ukr.net

ОЙКОНИМЫ КАК ЭКСПЛИКАТОРЫ АНТРОПОНИМНОГО КОДА**Резюме**

В статье рассмотрена проблема изучения явлений ономастики с позиции лингвокультурологии. Обозначено понятие лингвокультурологического, ономастического, антропонимного кода. Проанализированы ойконимы Бойковщины, мотивированные славянскими автохтонными именами-композициями, как экспликации антропонимного лингвокультурологического кода.

Ключевые слова: ономастика, лингвокультурологии, лингвокультурологический код, антропонимный код, экспликатор, ойконим, антропоним, Бойковщина.

Kotovych V.

Ph.D., Associate Professor

Department Philological Disciplines and MTPSCH

Ivan Franko Drohobych State

Pedagogical University

e-mail: virako@ukr.net

OYKONIMS AS EXPLICATORS OF ANTHROPONYMICAL CODE

Abstract

*The article dwells on the problem of studying the phenomena of onomastics from the view point of cultural studies. The **object** of the research is Boikivshchyna's oykonyms, motivated by the native Slavic composite names. The **subject** of the research is oykonyms of Borislav, Dobromyl, Sambor, Svyatoslav, Tatomyr as identifiers of anthroponymic code. The purpose of the research is to describe the features of the Boikivshchyna oykonyms drawing from the source cultural information. In our studies we applied methods of observation, description, analysis, synthesis, comparison and more. The **findings** are as follows: the phenomenon of linguistic and cultural code was found, which outlines the concept anthroponymical code. It was proved that anthroponyms are among the most frequent cultural language signs, and hence, anthroponymic system of any language is a fundamental material for self-identification of the nation, to understand the national psychology and even regional peculiarities. An anthroponym depends on the cultural and social context of the era. Primarily, a name is a repository of cultural information which people formed under the influence of various factors, including extralinguistic ones. In addition, it is associated with the perception of the world and in some way reflects information about it. The **results** of the study can be used in linguistic and cultural studies and for the further study of the onomastic material.*

Key words: *onomastics, linguistic and cultural code, anthroponymic code, explicator, oykonym, anthroponym, Boykivshchyna.*

Надійшла до редакції 06.21.2016